

De l'església de San Pantaleo i del sector històric i original de la Casa Generalícia he conservat imatges i records, però no tants ni tan clars de la resta, especialment de la part on residíem els estudiants, i només la cordialitat generosa del P. Francesc Mulet m'ha permès obrir la porta estreta de la memòria i rescatar-ne una part. Em convidà a passar un diumenge a la casa, i a compartir el dinar amb els membres de la comunitat, i sobretot em va mostrar amb detall el pis més alt de l'edifici, ara modernitzat i més ben condicionat (ja no hi viuen estudiants joves, sinó escolapis adults, residents o de pas) però que és en substància el mateix on jo vaig viure: una sala comuna i un corredor ample amb habitacions als dos costats, construït exactament damunt de la volta de l'església, sota l'estructura de sòlides bigues de fusta que sosté la teulada. Francesc Mulet em dugué a la seua habitació —que, per la situació, o era la mateixa que jo havia ocupat o una de contigua—, vam anar a mirar per la finestra i, en efecte, tal com de sobte vaig recordar vivament, des d'allà dalt es veia la part posterior del gran palau dels Massimi, un extens laberint de terrassetes, teulades i patis i, ben a prop de nosaltres, un mur blanc lateral amb tres o quatre finestres, mirant cap a les quals, seixanta anys abans, jo m'entretenia sovint, potser massa sovint, observant els moviments de cuineres i criades del palau. I finalment el gran terrat on jo

passejava, estudiava o llegia, i la torreta, des de la qual es pot contemplar d'extrem a extrem tota la Piazza Navona. Després em portà al seu despatx de Secretari General, i allà em mostrà fotografies i documents d'arxiu, que havia buscat prèviament, on apareixia el meu nom i altres informacions que em podien interessar. Mai li agrairé prou les hores que em va dedicar aquell dia, complement intens i perfecte de les meues extenses passejades per Roma.

Segons les notes d'un dietari del *Studentato* que trobà el P. Mulet, aquell any les classes a la Universitat van començar amb retard per la mort, a primers d'octubre, del papa Pius XII. I mentrestant van assignar els «oficis» o encàrrecs entre els membres del petit grup d'estudiants: els responsables de la biblioteca, dels debats i conferències, de les relacions amb la Gregoriana, de l'ordre i neteja de la sala comuna, de les dutxes, i altres per un estil. A Antonio Simón i a mi, que devíem ser els més joves, ens varen donar dos oficis, un de més distingit i agradable i, segurament per tal de compensar, un altre no tan litúrgic i molt menys amable: l'ofici d'acòlits... i el d'encarregats de netejar les *ritirate*, o siga l'excusat o comuna. El servei de l'altar i el servei d'allò altre. El nostre Pare Mestre, Julià Centelles de la Mare de Déu de Vallivana, que amb aquest nom i advocació no cal dir que era natural de la insigne i seriosa ciutat de Morella, degué aplicar un mètode ben clàssic

de contrapesos per al nostre progrés en l'educació espiritual. Aplicació oportuna i prudent almenys en el meu cas, ja que els informes que certament havia rebut d'Iratxe sobre les qualitats de la meua persona supose que no incloïen la humilitat entre les virtuts més visibles. El pare Julià era un home ja gran, alt i eixut, de poques paraules i de tracte escassament cordial, i duia una vida més reposada a Roma com a assistent del P. General després de molts anys agitats i amb càrrecs importants a Catalunya i a Cuba. Quant a mi, no recorde haver-hi tingut gens d'afinitat personal, ni confiança per demanar-li guiatge i consell, ni haver acudit a ell en els moments de torbacions i dubtes. Quatre anys abans, com a novici a Iecla, joveníssim i allunyat de tot, havia tingut com a guia, confident i mestre el P. Manuel Mayor. A Iratxe, habitant d'un monestir solitari, m'havia sentit ben content entre dos-cents companys i, quant als consells i la guia d'un «director espiritual», en tenia ja prou amb el tracte i la proximitat que em donava el fet de ser ajudant i «secretari» del Mestre de juniors. A Roma, enmig de l'espessor humana de la ciutat i vivint en la intimitat quotidiana d'una comunitat reduïda, em vaig trobar molt més sol, sense mestre, sense ningú amb qui compartir les perplexitats i incerteses creixents. El Reglament (*Regolamento dello Studentato Internazionale di San Pantaleo*, un exemplar del qual, escrit a màquina en dos

fulls ja esgrogueïts, em facilità el P. Francesc Mulet) adverteix clarament que «*Devono avere tutti il proprio Direttore Spirituale che li guidi per il cammino della perfezione religiosa...*», però el que jo vaig triar, el mateix P. Julià Centelles, em va servir de ben poc en les senderes i revolts de l'esperit, o deu ser que jo vaig començar a desviar massa els ulls mirant cap a un costat i un altre.

Els quatre anys anteriors no havíem tingut cap Reglament formal, simplement perquè no calia: la vida quotidiana estava ja tan regulada i ordenada, tan sotmesa a activitats i deures comuns detallats, tan condicionada per espais físics definits, que les possibilitats d'elecció eren mínimes o inexistentes. Allò que es podia o no es podia fer cada dia, cada hora i en cada moment no depenia gairebé mai de la pròpia voluntat o decisió, i ni tan sols el temps «lliure» era realment lliure, incloses les poques eixides fora dels murs del monestir, sempre en grup, en columna i per camins marcats i repetits pel camp i la muntanya, mai per carrers de ciutat. I tanmateix, al llarg de tot aquell temps, no recorde haver sentit mai ni la necessitat ni les ganes de gaudir d'aquella llibertat que no tenia: era la vida que jo havia triat, i la vivia satisfet i content. Ni em calia res més, o no ho pensava, ni em sentia tancat dins d'aquells murs com en una presó: altrament ja hauria fugit o hauria demanat que m'obriren la porta, tal com havien

fet alguns —no molts— dels meus joves companys. A Roma, però, tot canviava de sobte, i sense cap preparació ni avís, sense haver-ho buscat ni esperat, el meu món ja no era tancat, sinó obert. El *Regolamento* era un inventari de consideracions elementals, com ara la importància de la vida religiosa, de la «lectura espiritual», del res quotidià del rosari i del breviari abreujat, de la confessió setmanal, i d'altres pràctiques simples, sense cap al·lusió als progressos en el camí de la santedat (potser pensaven, il·lusòriament, que els estudiants ja el coneixíem de sobres i que el seguïem sense necessitat de més senyals de trànsit...). La resta, eren normes poc severes de conducta: que cadascú havia d'estudiar en la pròpia cambra sense dedicar-se «*a cosa diversa dalle materie alle quali sono obbligati*», que ningú estava autoritzat a dispensar-se de l'assistència a les classes, que tots estaven obligats «*per decoro personale e dell'Ordine*» a comportar-se a la Universitat i pel carrer amb modèstia i disciplina, que en les hores nocturnes el silenci havia de ser rigorós, que tots havien d'assistir als actes comuns de la recreació perquè són «*atti di riposo, di espansione e nello stesso tempo di fratellanza*» durant els quals, per cert, era permès escoltar la ràdio, i més normes i prescripcions d'aquest estil, certament poc severes: podíem fins i tot usar el telèfon, només demanant permís al P. Mestre. Per eixir de la casa també calia notifi-

car-ho al Mestre, i recordar que «*A passeggio andranno in gruppi di tre, e a nessuno sarà lecito separarsi dagli altri*»: tres, no un sol, i menys encara dos... Coses així, normes simples i ben poc monacals, que permetien uns marges de llibertat personal que no havia conegut ni imaginat durant els quatre anys anteriors. Considerant, a més, que si les normes del *Regolamento* existien no sempre les observàvem amb rigor, ja que gran part del temps ningú no en vigilava el compliment estricte: molt poc dins de casa, i fora de casa no gens.

Pocs dies després de la meua arribada, quan feia a penes una setmana de la mort de Pius XII, al nostre *Studentato* l'únic tema de conversa era la reunió imminent del conclave per elegir el nou pontífex. Si per a països i pobles sencers de l'univers catòlic la defunció d'un papa era causa d'un dol general i s'obria un parèntesi d'incertesa expectant fins a l'elecció del següent, a Roma la commoció havia de ser molt més forta i més pròxima, i encara més intensa i profunda entre els habitants de la *Casa* de San Pantaleo, membres de l'estament clerical i per tant, com qui diu, part integrant d'aquella gran empresa (més sòlida, antiga i multinacional que cap altra, no de plàstic i vidre sinó de pedra picada) que estava a punt d'elegir un nou President-Director General. De tal manera que, per a mi, a tan grans alteracions en el canvi de forma de vida s'afegia de

sobte l'agitació de trobar-me i sentir-me en el centre mateix d'uns esdeveniments que podien ser històrics. Hi hagué llavors el primer dia de conclave, *fumata nera*, hi hagué el segon fum negre, hi hagué el tercer, i la vesprada del quart dia, el 28 d'octubre, el P. Mestre ens va dir que qui volguera podia acudir a la plaça de Sant Pere, per si de cas era el dia de la bona notícia, supose, i així seríem testimonis d'un dels esdeveniments més importants en la vida de l'Església Romana. Quan hi vam arribar ja fosquejava, ens vam quedar a un costat de la plaça ja plena de gent esperant a veure eixir el fum i, en efecte, cap a les sis va aparéixer el fum, i era *fumata bianca*. Teníem papa, la multitud cridava alegrement i s'agitava, i poc més tard va eixir al balcó el cardenal proto-diaconal i anuncià el *gaudium magnum*: l'elegit era el cardenal Angelo Roncalli, i havia triat el nom de Joan, que, com qui diu, era un nom ben vulgar i cap dels pontífexs no l'havia portat durant cinc o sis segles. L'esdeveniment, l'elecció i el nom, haurien de tindre una importància històrica molt més gran del que aleshores podien pensar uns joves estudiants, poc informats sobre els corrents interns i les expectatives de l'Església Romana. Poques setmanes o mesos després, pels comentaris que sentia a la Casa i a la Universitat, vaig comprovar que, en efecte, aquell bon home que havíem vist aparéixer al balcó no era un papa com els altres, i més quan, per Na-

dal, fet mai no vist ni sentit, va visitar la presó de Regina Coeli, que és (encara) un edifici lúgubre i sinistre a la vora dreta del Tíber. Un any i mig més tard, tindria ocasió de trobar-me de cara i ben prop el papa Joan XXIII en un moment lamentable i grotesc que més avant intentaré descriure.

Si l'autoritat suprema de l'Església era el papa, la nostra era el P. General dels escolapis, i si aquell era el successor de sant Pere, fundador de l'Església, aquest era successor de sant Josep de Calassanç, fundador de l'orde. La diferència era que l'un habitava en grans palaus dits «apostòlics» darrere de l'alta muralla de l'Estat Vaticà, i l'altre el teníem a casa, una casa petita i modesta; de sant Pere no en quedava ni una mínima engruna de relíquia, i nosaltres menjàvem, resàvem i dormíem a la vora mateixa del llit, les sabates i el cor del nostre sant fundador. Era una diferència substancial, de magnitud certament, i més encara d'intimitat emotiva. No és estrany, doncs, que, en els meus anys vells i agnòstics jo em trobe, herèticament i afectivament, més prop dels pares escolapis que de l'Església sencera amb tot el seu clero i la seua jerarquia. El nostre Pare General era Vincent Tomék, un hongarés alt i sòlid, de cabells curts en un cap poderós, que hagué de fugir del seu país després de l'alçament antisoviètic del 1956 i de la brutal repressió posterior. Jo l'havia conegut anys abans, quan visità el meu col-

legi del carrer de Carnissers i, en honor seu i en la seua presència, li vam dedicar una taula completa de gimnàstica al pati central amb himnes i música, vestits només amb samarreta blanca i calçó curt un matí fred d'hivern. A la Casa Generalícia, quan no era de viatge, solia presidir els dinars i els sopars al menjador i els actes comuns a l'oratori, però fora d'això els estudiants no hi teníem cap contacte personal: era només el General, sempre seriós i distant, i jo el recorde amb un posat que em semblava apagat i trist, qui sap, pensava, si devia ser per la penosa condició de l'orde al seu país d'Hongria, a Polònia, a Eslovàquia o a Bohèmia, en altre temps terres d'extensa presència escolàpia, on els havien forçat a tancar tots els col·legis i els religiosos *piaristen* havien de viure amagats. Llavors, no sé amb quin motiu (crec que pels cinquanta anys del seu ingrés en l'orde), ni sé com coneixia el P. Julià Centelles la meua hipotètica habilitat calligràfica amb les plomes de punta quadrada, el fet és que m'encomanaren d'escriure en elegant lletra gòtica, incloent-hi uns bonics ornaments laterals, un gran pergamí com a obsequi de la comunitat al Pare General, fet que vaig considerar un gran honor, especialment quan li'l lliuraren ben emmarcat i el va lloar en presència de tots.

Un dels quatre o cinc assistents del General (una mena de delegats o «ministres» en el govern de l'or-

de) era hongarés com ell, en representació més formal que efectiva dels religiosos de l'Europa Central, aleshores dispersos, sense col·legis ni cases, i gairebé incomunicats del tot. El P. Györgi Santha devia tindre uns cinquanta anys, era doctor en lletres per les universitats de Budapest i de Florència, bon hellenista i llatinista de primer ordre (va ser professor del Pontifici Institut Superior de Llatinitat), format en el rigor de la filologia clàssica alemanya, i és la persona a qui dec, més a cap altra, la intensitat primera del meu amor a la llengua grega. Els dissabtes o diumenges de matí solíem pujar a Monte Mario, un turonet a la dreta del Tíber, on els escolapis tenien (i tenen) un magnífic col·legi modern, el Calasanzio, amb pins i prats i instal·lacions esportives, i on per primera vegada des que havia vestit l'hàbit religiós corria i jugava al futbol sense sotana, novetat extraordinària que vaig acollir amb la feliç sensació de ser una miqueta més «normal» i més lliure. No sé si el P. Györgi Santha ens hi acompanyava cada setmana o només de tant en tant, però un dia que ens mirava jugar des de la vora del camp, i jo no tenia més ganes de córrer amb els pantalons arromangats darrere del baló, vaig deixar el partit, m'hi vaig acostar, vam encetar la conversa i aquell va ser, no sé si el principi d'una intensa i per dissort massa breu relació personal, però sí, certament, l'inici d'un camí que determinaria tota la meua carrera docent,

el plaer de moltes lectures, i l'ancorament decisiu en el món clàssic. Ell ensenyava grec i llatí en aquell col·legi, no sé quin comentari li devia fer jo, i es va oferir a dedicar-me lliçons particulars. En aquest punt per a mi s'acabaren les hores d'esport: si el P. Santha pujava a Monte Mario amb nosaltres, sèiem tots dos sota un arbre o a l'ombra d'un porxe i em traduïa i glossava textos breus d'autors grecs. Si feia mal temps i no havíem d'anar-hi, o si ell no acompanyava els estudiants, jo tenia permís per quedar-me a la casa i passar el matí amb ell al seu despatx o a la sala comuna, i allà, sobre la base dels meus coneixement gramaticals encara ben escassos, m'explicava amb paciència passatges de Plató, de Tucídides o d'algun altre prosista. Fins que un dia pensà que era hora de mostrar-me racons del seu jardí privat, plantes i flors de la lírica arcaica, Tirteu, Mimnerm, Semònides, Arquíloc el de l'escut famós abandonat, Alceu, i sobretot la delicada meravella infinita de Safo, que el P. Santha m'aclaria mot a mot, en la meua ignorància del dialecte lesbi: quan recorda la joveneta bellíssima que és «com la poma ja dolça i vermella, allà dalt en la branca més alta, que els collidors oblidaren..., però no l'oblidaren sinó que no hi van poder arribar», o quan contempla la seua estimada amb el nuvi feliç i «em corre un foc suau sota la pell, no veig res amb els ulls, [...] em brolla la suor, tremole tota sencera, pàl·lida com

l'herba, i em veig com a punt de morir». Els pocs poemes i els abundants fragments conservats de la lírica antiga van ser una revelació inesperada, un enlluernament, i de tant en tant hi torne per pur plaer, encara que no amb l'assiduïtat que mereixen. I sobretot, estic segur que sense aquells mesos sota la guia d'un mestre generós, erudit i sensible, jo no hauria exercit tota la vida el bell i antic ofici de professor de grec.

I jo mentrestant estudiava, estudiava molt, i no tan sols els manuals de filosofia de la universitat. Els primers dos o tres mesos vaig dedicar molt de temps a la gramàtica italiana, i després alternava llibres d'art o d'història, dels que teníem disponibles a la petita biblioteca de la sala comuna. I articles de la gran *Enciclopedia italiana*, l'obra magna dels anys vint i trenta, els volums de la qual en tela roja amb filets daurats tenia a l'abast de la meua insaciable curiositat. Entre ells el llarguíssim article *fascismo*, escrit per Benito Mussolini mateix i pel seu amic el filòsof Giovanni Gentile, assassinats brutalment l'un i l'altre al final de la guerra: l'article era com un petit tractat d'idealisme polític hegel·lià aplicat a un sistema concret, a un país i a un partit, i per primera vegada vaig entendre què volia dir «totalitari» quan, durant el baxillerat, en l'assignatura de *Formación del Espíritu Nacional* m'ensenyaven que «*Nuestro Estado es un Estado totalitario al servicio de la inte-*

gridad patria», una declaració contundent que molts que l'haurien de recordar no recorden, i que jo no he oblidat mai. Allò que encara no entenc, tanmateix, és per què en català la paraula *fascismo*, derivat de *fascio*, circula traduïda en forma de «feixisme», de «feix», cosa que no han fet ni l'anglès ni el francès, ni tan sols l'alemany, que en diu *Faschismus*. L'altre article que recorde molt bé haver llegit és *catalano*, que explica llargament i amb detall l'origen i evolució de la llengua i de la literatura, i la seua extensió i la seua història, i així vaig comprendre definitivament i sense dubtes (la *Gramàtica valenciana* que m'havia regalat a Iratxe l'amable i ambigu pare A. ja ho explicava, però llegit en una obra estrangera resultava molt més convincent) que en tant que valencià aquell era també el meu idioma, i era una llengua europea important, respectada i seriosa. Ah, i en la *ricreazione* jugàvem al ping-pong en la gran taula central de la sala comuna: o més ben dit «jugaven», jo més sovint escoltava la ràdio o llegia alguna cosa. I vaig continuar amb la meua afició marginal a dibuixar cosetes i a copiar algun quadro conegut, com ara l'autoretrat de Van Gogh, l'església d'Auvers, l'habitació del pintor, i una versió del *Café de nuit*, que encara conserve en una vella carpeta. Segons una nota del *Dietario* aquell any «*il nostro chierico*» Mira guanyà un premi, «*il terzo assoluto*», en el concurs de cartolines de Nadal convo-

cat per la Gregoriana, una ínfima i primera distinció pública, justament en un camp que no és el de les lletres i al qual no m'he dedicat mai: deu ser per això que el premi no em deixà cap rastre en la memòria.

Un diumenge de primers de desembre vam assistir a una *missa e comunione* en l'esglesieta primitiva i subterrània de les catacumbes de Sant Calixt, les més extenses i importants de Roma, supose que per tal d'acostar-nos a l'esperit dels màrtirs antics i a la memòria del mig milió de cristians, inclosos vuit o deu papes, que hi van ser soterrats els primers segles (no imaginava, òbviament, que el nom de Calixt, Calixt III Borja, m'havia de ser tan familiar en el futur...). La vigília de Nadal hi hagué missa solemne a la Casa, seguida del cant de la Kalenda, l'antiga recitació que concreta la data del naixement de Crist, l'octava de les Kalendes de gener en el càlcul romà, passats segles innombrables de la creació del món, i tants anys des del diluvi, tants dels profetes, etcètera, fins al gran dia previst des de l'eternitat, més o menys. Després hi hagué *trattenimenti* a la sala dels estudiants, amb la comunitat sencera, i cal suposar que menjàrem també uns trossets de *torrone* italià. A la Piazza Navona, aquells dies, hi havia pastors dels Apenins amb samarres de pell blanca d'ovella, que tocaven la gaita i cantaven una vegada i una altra cançons populars de Nadal, de les quals recorde només, per haver-la escoltat més ve-

gades, aquella ben coneguda que fa «*Tu scendi dalle stelle, / o re del cielo, / e vieni in una grotta / al freddo e al gelo. / O Bambino mio divino, / io ti vedo qui a tremar...*», una de les mostres més tendres de devoció popular i afectiva, el rei del cel tremolant de fred en una cova: és difícil imaginar uns versets més emotius i eficaços, sobretot si qui els canta, com llavors jo mateix, creu fermament que aquella criatura era Déu que es va fer voluntàriament *bambino* i baixà de les estrelles... Mentrestant, aquells dies, la plaça era plena (com ara, però sense els penosos efectes banals i vulgars de la massiva ocupació turística) de paradetes pròpies de Nadal, amb les habituals figures de *presepio*, jesusets grans i petits, garlandes, estrelles amb cua i altres ornaments populars i clàssics, amb formes i materials anteriors a la nova edat del plàstic i de la universal i infinita quincalla made in China. I llavors, el dia de Cap d'Any del 1959, un company nostre cubà, crec que li deien Juan Cleger (segons que he deduït del *Dietario*), va entrar a la sala comuna rient agitat i fent salts d'alegria i cridant que el dictador Batista havia caigut i Fidel Castro havia entrat triomfador a l'Havana. Devia ser l'hora de la *ricreazione* després de dinar, i aquell grupat de joves estudiants amb sotana vam compartir l'alegria del company cubà, el vam felicitar i abraçar, vam riure amb ell i cridàrem repetidament «Viva Cuba libre» i «Viva Fidel».

Amb un vellet bondadós coronat al Vaticà dos mesos abans (fent cara de resignació per la capa daurada brodada i feixuga i pel pes d'aquella tiara enorme, quan els nobles romans el portaven sota palli en la cadira gestatòria com un rei oriental...) i preparant ja la més gran revolució moderna de l'Església de Roma, i amb Fidel Castro a l'Havana des de feia pocs dies imaginant una nova revolució universal, vam tornar a les classes a la Gregoriana. La seu de la Universitat, al peu mateix del turó del Quirinale, és una construcció moderna dels anys 1930, d'aire solemne i neoclàssic, gairebé com un palau renaixentista (també té aspecte de palau, més gran encara, el seu predecessor, el Collegio Romano, fundat molt prop d'ací pels jesuïtes a finals del segle XVI, en part amb els molts milers de ducats que hi aportà Francesc de Borja, duc de Gandia). L'edifici, amb façana perfectament italiana de balcons i finestres amb timpans triangulars, rematada per una galeria amb columnes, ocupa un dels extrems de la petita Piazza della Pilotta, placeta rectangular de nom ben intrigant, ja que ni a Roma ni a la resta d'Itàlia «pilota» no es diu *pilotta* sinó *palla*, i sembla que ací, precisament, aparegué el «joc de pilota» a primers de segle XVI, portat per alguns *spagnoli*, que qui sap si eren valencians que jugaven al trinquet... L'espai interior és un pati o claustre petit lluminós i clar amb lucernaris al sostre, dos plantes de porxades

amb columnes de granit, les aules al voltant, una gran sala d'actes, i això és gairebé tot. No sé si per les dimensions reduïdes, o pels colors suaus i per la llum blanca del sostre, des del primer dia el vaig sentir com un espai acollidor i amable. A la Casa Generalícia no vivia, com a Iecla, en un convent inhòspit i mig abandonat, ni tancat amb dos-cents companys en un monestir medieval entre camps i muntanyes, sinó al centre mateix d'una ciutat d'atractius infinits, en una petita comunitat gairebé familiar: vivia realment en una *casa*, d'on eixia al carrer cada dia per assistir a les classes o simplement a passejar. Tot era nou, tot era inesperat i fascinant... i tot ho vaig viure i assumir amb una perfecta naturalitat, tan perfecta que els quatre anys de convent i monestir s'esvaïren en poques setmanes com un fum, es dissolgueren, s'esborraren sense deixar gairebé cap rastre. I amb ells, potser, es començà també a dissoldre aquella ferma aspiració a la santedat que n'havia sigut en gran mesura el centre i el sentit.